

SMEGENŲ CENTRAI (*THINK-TANKS*) IR UŽSIENIO POLITIKA

RAIMUNDAS LOPATA

Smegenų centrų (*think-tanks*) terminas taikomas plačiam institucijų, įsitraukusių arba įtrauktų į politikos analizę bei tyrimus, spektrui. Pranešime apžvelgiama smegenų centrų ir užsienio politikos sąveika: istorinės aplinkybės, dabartinės jos formos Vakarų šalyse, lietuviška specifika. Autorius tvirtina, kad smegenų centrų pobūdį apsprendžia nacionalinis kontekstas: sprendimų priėmimo proceso atvirumas ar uždarumas, santykių tarp vyriausybės ir opozicijos pobūdis, politinio elito prointelektualinis ar antiintelektualinis nusistatymas, o konkrečiu Lietuvos atveju - uždavinys sukurti laisvos visuomenės ir nepriklausomos valstybės sambūvį.

1. Terminas ir problema

Smegenų centras (think-tank) - tai terminas. Tiesa, šis terminas nėra preciziškas. Tą liudija laisvas jo taikymas gana plačiam institucijų, įsitraukusių arba įtrauktų į politikos (ypač užsienio politikos) analizę bei tyrimus, spektrui¹. Bet noriu galbūt paradoksaliai paklausti: o vis dėlto kas yra smegenų centras? Klausimas paradoksalus dar ir todėl, kad atsakymo paieškos trunka veik šimtmetį. Ypač intensyviai - pastaruosius tris dešimtmečius. Vadinasi, norintis rasti atsakymą turi būti gana didelis optimistas. Kita vertus, pasiguoskime, kad gali būti

Raimundas Lopata - humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto direktoriaus pavaduotojas.

© *Raimundas Lopata*, 1996

ir blogiau (prisiminkime seną anekdotą apie pesimistą ir optimistą: sutikęs optimistą ir pasiskundęs, jog blogiau būti negali, pesimistas išgirsta trumpą atsakymą: "gali").

2. *Bandymai konceptualizuoti*

Bandymų konceptualizuoti smegenų centrus chronologija nėra atsitiktinė. Ji susijusi su gana konkrečiais įvykiais. Visų pirma, su akademinės tarptautinių santykių disciplinos ir akademinį tarptautinius santykius orientuotų institucijų gimimu per Pirmąjį Pasaulinį karą ir po jo bei su esminiais, kaip tuo metu manyta, pokyčiais užsienio politikoje ir vadinamojoje slaptojoje diplomatijoje. Antra, su *J.F.K. smegenų centro* veikla 7-ojo dešimtmečio pradžioje (beje, tada radosi ir pats "smegenų centro") (*think-tank*) terminas) ir Vietnamo karu.

Akademinės tarptautinių santykių disciplinos gimimas, regis, nebuvo pernelyg skausmingas. Pati sąvoka *tarptautiniai santykiai* buvo nukalta dar XVIII a. pabaigoje. Tarptautinių santykių problematikai skirtus darbus parašė vėlesnės kartos, bet jų buvo likę ir iš ankstesniųjų laikų. Tiesą sakant, šio šimtmečio pradžioje tiems darbams pernelyg daug dėmesio neskirta, o jei jie ir būdavo prisimenami - tai edukacijos procese, Amerikoje ir Didžiojoje Britanijoje viena po kitos dygstant universitetų "tarptautinių santykių" katedroms. Disciplinos formavimasis skatino ne tiek akademiniai, kiek taikomieji poreikiai: reikėjo vykdyti vyriausybės užsienio politikos ekspertizę, drauge išliekant nepriklausomiems nuo vyriausybės; informuoti viešąją opiniją apie reikalus, anksčiau laikytus konfidencialiais; modeliuoti pasaulio politiką, neprarandant ryšio su kasdiene praktika. Kaip tik tokiems poreikiams tenkinti anglosakšiskasis pasaulis ir atrado "tarptautinių santykių institutą".

Vienas iš pirmųjų buvo Britų (netrukus - Karališkasis) tarptautinių santykių institutas. Sakoma, kad jo atsiradimą paskatino kartų konfliktas Didžiosios Britanijos užsienio politikos tarnyboje. Jaunieji *Foreign Office* valdininkai bei patarėjai (Arnoldas Toynbee'as, Haroldas Nicolsonas ir kt.), nepatenkinti "senių" elgesiu Versalio Taikos konferencijoje, paliko tarnybą ir sukūrė struktūrą, siekusi nepriklausomai nuo vyriausybių rengti tarptautinių klausimų studijas, remti keitimąsi informacija, leisti literatūrą ir pan. Jaunimas ne tik turėjo valstybinės tarnybos praktiką, bet buvo nemažai patyręs akademinėje srityje, todėl šie tikslai atrodė gana realūs. Institutas išgarsėjo; jo vyk-

domos nepriklausomos ekspertizės, laisvos diskusijos, nefiltruojamos publikacijos, kitaip tariant, kvalifikuotas ir valstybės nekontroliuojamas informacijos bei idėjų apie tarptautinius santykius skleidimas tapo pavyzdžiu analogiškomis struktūroms kitose šalyse, visų pirma jų politiniam elitui². Bet, be minėtų kvalifikacijų, apibrėžusių užsienio politikos *smegenų centrą* tarp dviejų karų, būta dar vienos. Pavadinti ją galima įvairiai: “kadrų mobilumas” arba net “rimta įstaiga samdo moteris be kompleksų”.

Tarpukaryje neegzistavo aiškos ribos tarp akademinės politikos disciplinos ir praktinės politikos: šiandien - profesorius, besispecializuojantis tarptautinių santykių srityje, rytoj - vyriausybės klerkas, poryt - akademikas. Ką reiškė tokia tendencija? Viena vertus, ji liudijo, koku būdu smegenų centrai užtikrindavo informacijos ir naujų idėjų sklaidą. Nemažai akademikų veikiau siekė ne tiek suprasti pasaulį, kiek jį pakeisti. Kita vertus, ši tendencija akcentavo tuometinės tarptautinių santykių disciplinos infantilizmą. Prisiminkime elementarią taisyklę: mokslo teorija, visai nesvarstanti savo santykių su politika ir nesirūpinanti konkrečiais rezultatais, yra taip pat nesubrendusi, kaip ir teorija, niekada nenustojanti apie tai galvoti. Deja, laiko susimąstyti apie tai, kokie turi būti teorijos ir praktikos santykiai, ypač santykiai tarp akademinio pasaulio politikos studijų ir praktinės užsienio politikos, buvo mažai.

Antrasis Didysis karas į valstybines struktūras mestelėjo naują mokslininkų generaciją. Nepamiršti jie buvo ir šaltojo karo pradžioje, dažnai isteriškai reikalaujant įsitraukti į kovą prieš komunizmą, o užsienio reikalų ministerijose karštingai kuriant planavimo skyrius. Čia verta paminėti George'o Marshallo “kūrinių” JAV Valstybės departamente. Nėra abejonių, jis matytas kaip smegenų centras. Pagaliau toks centras administracijoje atsirado J. Kennedy'io administracijoje, bet su smegenų centru jis neturėjo nieko bendra. G. Marshall'o “kūrinyse”, patyręs biurokratinio pavaldumo inspiruotų modifikacijų, JAV užsienio politikos mechanizme ėmė kelti tam tikrų komplikacijų. Visų pirma, nepasitenkinimą ėmė rodyti karjeros diplomatai, aiškinę, kad planavimui turi vadovauti ir jį kreipti ne mokslininkai, o patyrę užsienio tarnybos valdininkai. Rutiniškų sprendimų priėmimą geriausiu atveju domino vadinamoji trumpalaikė (metai-dveji) perspektyva, mikroanalizė, konkretūs atsakymai į klausimą “kaip?”. Akademikai savo ruožtu tvirtino, kad praktikai yra siaurakakčiai, trumparegiai, nepakantūs kritikai pragmatikai, kuriems visiškai nerūpi kontraversi-

ja, makroanalizė ir atsakymai į klausimą “kodėl?”. Vietnamo karas akademikams davė papildomų argumentų, nors ir jie čia savo rankas buvo pridėję. Radikaliausieji tikino, jog bendradarbiavimas su vyriausybe yra blogis “iš principo”; nuosaikieji tikėjo, jog politikos mokslų disciplina suklestės, tik radusi nuo praktinės politikos pasaulio invazijos apsaugotą nišą. Praktikai gi vis dažniau jausdavosi įžeisti, jeigu akademikai kišdavosi į realiosios politikos sritį. Pradėta rimtai kalbėti apie skyrybas³.

Nors Vietnamo sindromas daugeliui akademikų (beje, ne tik JAV) padėjo susikurti apsauginius kompleksus, t.y. prisiminti vakariečiams tradicinės laisvos, savavaldžios ir autonomiškos visuomenės salos - universiteto - egzistavimą, skyrybos neįvyko. Vyriausybės padidino universitetinių (institucinių) tarptautinių santykių tyrimų finansavimą. Bet nebuvo atsisakyta ir vadinamojo “apsisukančių durų” principo, svarbiais politiniais paskyrimais palaikant “protų nutekėjimą” į valstybines, užsienio politika užsiimančias struktūras. Apskritai, tokie vienos laisviausių visuomenės dalies santykiai su valstybe neturėtų stebinti. Ten, kur valstybės atskirumo nuo pilietinės visuomenės principas traktuojamas kaip svarbiausias kiekvienos demokratinės politinės santvarkos bruožas, kur neabejojama visuomenės pirmenybe prieš valstybę, o valstybė bei jos valdžia laikoma svarbiausia visuomenės korporacija, akademinio ir praktinio politinio pasaulio sambūvis atrodo normalus dalykas. Kiek kitaip šis sambūvis atrodo ten, kur apskritai nėra visuomenės, kur *viskas yra valstybė*, jos valdininkai ir pavaldiniai, kur baudžiavinis mentalitetas vyrauja ir ministerijose, ir universitetuose, ir fermose.

Grįžtu prie smegenų centrų ir užsienio politikos. Institucijų, pretenduojančių tapti smegenų centrais, bumas pastebimas 7-ąjį ir 8-ąjį dešimtmečius. Tą bumą, regis, sąlygojo keletas priežasčių. Valstybinis universitetų ar mokslo tyrimų institutų finansavimas spartino akademines tarptautinių santykių disciplinos augimą. Kita priežastis - pokyčiai universitetų edukacinėje politikoje, orientuojantis jau ne tiek į elitinį, kiek į masinį išsilavinimą. Dar kita - konsensuso užsienio politikos klausimais susilpnėjimas, sukėlęs Vakaruose partinių intelektualų klubų, užsiimančių tarptautiniais santykiais, steigimosi bangą (pavyzdžiui, britų leiboristų Vystymosi studijų institutas Sussexo universitete, vokiečių socialdemokratų taikos tyrimo institutai ar konservatyvusis Strateginių ir tarptautinių studijų centras Georgetowne, JAV). Pagaliau tarptautiniais santykiais rimčiau susidomėjo verslas ir

net, regis, mafijos struktūros. Tiesa, kritikai iš akademijos greitai atrado, kad partiniai ar verslo intelektualų klubai nėra smegenų centrai, kadangi jiems iš esmės rūpi ne tyrimai, atviros diskusijos, t.y. mokslo tiesos, o tik tiesioginė parama praktikai. Be to, tokiuose klubuose, aiškino kritikai, nedirba „geležinis minimumas“ - bent dvidešimt penki mokslininkai-profesionalai. Tačiau šie bei panašūs argumentai, regis, netapo privalomais kriterijais smegenų centrui apibūdinti. Būtent, 7-ajame ir 8-ajame dešimtmečiuose ir susiformavo tas užsienio politikos smegenų centrų spektras, kuris pasiekė ir mus.

Klasifikuoti šį spektrą (vyriausybės agentūros, universitetų padaliniai, mokslo tyrimų institutai, partijų tyrimo centrai ir t.t.) gana sudėtinga. Dažniausiai klasifikuojama, atsižvelgus į pačių institucijų apibrėžiamas pagrindines funkcijas: (a) intelektualinė užsienio politikos klausimų analizė; (b) darbas su idėjomis ir koncepcijomis, sudarančiomis politikos pagrindą; (c) užsienio politikai skirtos informacijos rinkimas, skirstymas ir mokslinių darbų ar pranešimų spaudai skelbimas; (d) ilgalaikių (strateginių) perspektyvų modeliavimas, dėmesį skiriant tendencijomis, o ne betarpiškai vykstantiems įvykiams; (e) atskirumas nuo vyriausybės ir nuo politinių sprendimų priėmimo; (f) kolaboravimas su vyriausybe, siekiant netiesioginės (publikacijos ar pan.) arba tiesioginės (diskusijos su pareigūnais ar pan.) įtakos sprendimų priėmimui; (g) išipareigojimai informuoti viešąją opiniją⁴.

Nėra abejonės, sunku būtų rasti užsienio politikos smegenų centrą, atliekantį daugelį šių klasikinių funkcijų. Funkcijų pasirinkimas ir gebėjimas jas atlikti paprastai priklauso nuo nacionalinio konteksto, kuriame tokio pobūdžio institucijos veikia: sprendimų priėmimo proceso atvirumo ar uždarumo, santykių tarp vyriausybės ir opozicijos pobūdžio, politinio elito prointelektualinio ar antiintelektualinio nusistatymo ir pan. Pavyzdžiui, JAV politinės sistemos struktūra leidžia klestėti ištisai užsienio politikos smegenų centrų rinkai (1200 + universitetų institutai) su centru Vašingtone. Rinkos koncentracijos prasme panaši padėtis yra Prancūzijoje ir Japonijoje. Tačiau Paryžiuje tokių centrų gerokai mažiau, o jų veikloje dominuoja tik kelių elitinių mokyklų auklėtiniai. Tokijuose vien Užsienio reikalų ministerija teikia pagalbą ir palaiko glaudžius ryšius su dvidešimčia institucijų, tiriančių tarptautinius santykius. Bet čia iš esmės preferuojama tarptautinės ekonomikos analizė. Didžiosios Britanijos smegenų centruose vyrauja griežtas pragmatizmas. Ne veltui iš britų kartais pasišaipoma, kad salose ilgalaikėmis tarptautinių santykių perspektyvomis domisi tik

keletas chemijos pramonės kompanijų. Tuo tarpu Vokietijoje darbuojasi bene didžiausias Vakarų Europoje užsienio politikos smegenų centras - Mokslo ir politikos fondas, finansuojamas iš federalinio biudžeto. Apskritai, akademinėi tarptautinių santykių disciplinai niekuo neišsiskiriant Vokietijos universitetuose, užsienio politiką čia bandoma generuoti fondais (dažniausiai partiniais). Reikia pažymėti, kad yra ir transnacionalinių smegenų centrų tinklas. Į jį paprastai "įrašomi" centrai, turintys padalinius už tėvynės ribų. Ne kartą būtent tokio tinklo ekspansija vertė vyriausybes rūpintis savųjų stiprinimu (Olandijos Tarptautinių santykių instituto pavyzdys).

Bandant nepasimesti tokioje įvairovėje, dėmesys kreiptinas į pačių centrų pasirinktą darbo formą. Vieni savo pareigą laiko inspiruoti debatus užsienio politikos klausimais, nesiekiant surasti visiems priimtinos perspektyvos. Tai vadinamieji *forumo smegenų centrai*. Kiti kelia sau užduotį surasti konkretų, bendrą vardiklį. Tai vadinamieji *komitetiniai centrai*. Pirmieji paprastai laikomi institucijomis, galinčiomis užpildyti spragą tarp tarptautinių santykių akademijos ir praktikos, suburti draugėn akademikus, norinčius būti arčiau viešųjų reikalų, ir valdininkus, norinčius galvoti. Jau šiame, sakyčiau, edukaciniame kontekste, skleidžiasi smegenų centrų prasmė. Bet praktikus, atrodo, vis dėlto labiau domina tokių institucijų poveikio užsienio politikos procesui efektyvumas.

Jeruzalės universiteto profesoriaus Yehezkelio Droro nuomone, bent jau 9-ojo dešimtmečio inovacijos užsienio politikos mechanizmuose (biudžetinės reformos, stiprinant planavimą, didinant patarėjų skaičių kanceliarijose, skatinant tarpdepartamentines apžvalgas ir t.t.) iš esmės žlugo. *Think-tanks*, nors ne be komplikacijų, save pateisino. Pasak Y. Droro, tai reiškia, kad centrus ir toliau reikia palaikyti. Ypač tuos, kurie orientuojasi į interdisciplinines studijas ir plačiai suprantamą edukacijos procesą⁵.

3. Lietuviška specifika

Prisimenant tarpukarį, galima pasidžiaugti, kad 4-ojo dešimtmečio pabaigoje buvo kilusi mintis įsteigti aukštąją *Politinių mokslų mokyklą*. Jai planuoti uždaviniai bylojo apie potencialią galimybę atsirasti Lietuvoje užsienio politikos smegenų centrui. Kitaip tariant, bent mentaliniu lygiu kai kurie mūsų tėvai neatsiliko nuo pasaulinių tendencijų⁶. Deja, ne visi. Plačias funkcijas perėmusios valdžios vyrams

bet koks centras reiškė vietą, kurioje administruojami reikalai, o ne vietą, kurioje užtikrinama reikšmių apytaka. Taip buvo praeityje. O dabar?

Kalbant apie ją, veikiausiai, norėtusi skųstis. Skųstis sunkumais, su kuriais susiduria begimstanti akademinė tarptautinių santykių disciplina ir praktinė užsienio politika: finansinės problemos, antiintelektualizmas, chameleoniškumas, infantilizmas ir pan. Bet skundai retai “padaro” pinigų, “neperdaro” kretinų, “raudonosios” profesūros nepaverčia “baltąja” profesūra, o boiskautų - skautais. Be to, skundai dažnai užgožia tai, kas iš tikrųjų daroma. Rudimentinės, potencialios užsienio politikos smegenų struktūros Lietuvoje randasi. Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas buria interdiscipliniškai orientuotą akademijos profesionalų kolektyvą. Užsienio reikalų ministerija bando inspiruoti “apskritąjį stalą”, kažką panašaus į *think-tank* forumą. Pagaliau, abiejų šių institucijų įkurtas Europos integracijos studijų centras, jau spėjęs įsitraukti į transnacionalinio Europos politikos studijų centro Briuselyje projektą. Vis dėlto atsakymas į natūralų klausimą - ar išsivystys rudimentai? - priklausys ne nuo minėtų norų ir pastangų, bet nuo kur kas rimtesnio uždavinio - sukurti laisvos visuomenės ir nepriklausomos valstybės sambūvį.

NUORODOS

¹ *Think-Tank* // Bogdanor V. (ed.). *The Blackwell Encyclopaedia of Political Science*. - Blackwell Publishers. - 1991. - P. 611.

² Wallace W. *Between Two Worlds: Think-tanks and Foreign Policy* // C. Hill., P. Beshoff (eds.). *Two Worlds of International Relations: Academics, Practitioners and Trade in Ideas*. Routledge. - London. - 1994. - P. 140.

³ Rothstein R. L. *Planning, Prediction and Policymaking in Foreign Affairs: Theory and Practice*. Boston. - 1972. - P. 64 - 80.

⁴ Wallace W. Op. cit. - P. 142-143.

⁵ Dror Y. *Policy Making Under Adversity*. - New Brunswick & Oxford: Transaction Books. - 1988. - P. 61-63, 287-296.

⁶ Römeris M. *Politinių mokslų mokyklos Lietuvoje reikalu* // Naujoji Romuva. - 1933. - Nr. 114. - P. 220-225.